

ВЧЕННЯ КАНТА ПРО СПОГЛЯДАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО НЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

© Одарченко М.М., 2004

Розглянуто вчення Канта про споглядання, його ірраціональні моменти та вплив на некласичну філософію.

Kant's studies about contemplation, its irrational features and its influence on non-classical philosophy are overviewed in this article.

У сучасних українських навчальних посібниках з філософії та історії філософії майже не розглядається проблема впливу критичної філософії Канта на становлення і розвиток некласичної філософії [5; 6; 10; 11]. Проте історія західної філософії ХІХ–ХХ ст. свідчить, що Кант, будучи засновником німецької класичної філософії, водночас висунув такі проблеми і розробив такі положення, інтерпретація яких є найважливішим джерелом становлення багатьох напрямків сучасної західної філософії, які часто густо відтворюють суттєві моменти кантівського способу мислення. В існуючих дослідженнях цих інтерпретацій [12; 13] спеціально не окреслюється проблема іманентності вчення Канта, зокрема вчення про споглядання, елементів некласичності. Спроба показати це, виходячи як із вчення Канта, так і із вузлових пунктів еволюції німецької некласичної думки, і постає метою запропонованої роботи.

Для західної філософії ХІХ–ХХ ст. критична філософія Канта має важливе значення. В різноманітних формах до того чи іншого аспекту кантівського вчення звертаються представники майже всіх напрямків некласичної філософії – неокантіанства, філософії життя, феноменології, екзистенціалізму, герменевтики, неопозитивізму тощо. „Кант виступає, – підкреслює Ясперс в роботі „Видатні філософи” (1958 р.), – як вузловий пункт сучасної філософії” [1, с. 384]. З цим погоджуються і сучасні українські філософи, зокрема голова Кантівського товариства в Україні професор А. Лой, який назвав Канта „осьовою фігурою” філософії сучасної епохи [2, с. 7].

Впливовими моментами таких праць Канта, як „Критика чистого розуму” і „Критика здатності судження” на подальшу некласичну філософську традицію стали феноменологічні елементи кантівського вчення про споглядання. При цьому потрібно мати на увазі багатозначність самого поняття ”вплив”. Його аналіз уможливує розрізняти: пряме запозичення термінів, понять, концепцій; дію тенденцій, підходів; опосередкований вплив; відтворення аналогічного підходу; зовнішню подібність.

Інтерпретації вчення Канта про споглядання стали вихідним пунктом багатьох новацій некласичної філософії і мали на неї вплив в вищезокреслених значеннях цього поняття. Зокрема, йдеться про філософію одкровення Шеллінга, роботу Шопенгауера „Світ як воля та уявлення”, методологію В. Дільтея, феноменологію Гуссерля, „фундаментальну онтологію” Гайдеггера, „критичну онтологію” М. Гартмана. Це дає підстави вважати вчення Канта про споглядання джерелом некласичної філософії.

Кант, як свідчить його лист до Гарве [17, с. 258], починає свою критичну діяльність з дослідження проблеми свободи і необхідності мислення. З боку змісту мислення залежить від зовнішнього досвіду, де панує необхідність. Свободу ж Кант прагне обґрунтувати через припущення апіорних форм. Власне на з’ясування і визначення форм мислення, які некритично використовувала попередня метафізика і була спрямована кантівська критика розуму. Прагнення показати взаємозв’язок та єдність цих форм і здатностей суб’єкта у пізнанні визначило критичну філософію Канта як переворот у розумінні філософського пізнання.

У трансцендентальній логіці умовами відношення суб'єкта до об'єкта виступають чисті форми споглядання – простір і час, саме споглядання. "Об'єкт же є те, у понятті чого об'єднано Різноманітне даного споглядання" [2, с. 108]. Об'єкт мислення дається в спогляданні. Споглядання чуттєве і відокремлене від розсудку [2, с. 77]. Відношення між чуттєвістю і розсудком невизначене. Внаслідок цього буття можна пізнати лише через суб'єктивні форми споглядання і сприймання, які стають чужими самому мисленню здатностями.

Незважаючи на те, що Кант підкреслює синтетичну діяльність мислення [2, с. 114–117], вона скоріше виступає продуктивною уявою, сліпою, хоча і необхідною функцією душі. "...Ії синтез підпорядковується, – підкреслює Кант, – виключно емпіричним законам, а саме законам асоціації..." [2, с.115].

Продуктивна сила уяви, що, за Кантом, забезпечує трансцендентальний схематизм [2, с.128–129], відносить споглядане до категорій розсудку і робить можливим пізнання. Проте завдяки відношенню суб'єкта до світу через споглядання, предметом розсудку може бути тільки явище [2, с.189]. Всезагальність і необхідність виявляються лише або в самосвідомості, або в світі речей у собі.

Принцип трансцендентальної єдності самосвідомості не досягає самовизначення, тому що потребує стороннього по відношенню до себе змісту. Самосвідомість не досягає цього змісту, допускаючи реальність лише у суб'єктивних формах споглядання і сприйняття.

В розумі, як найвищій здатності пізнання, мислення прагне досягти абсолютної єдності, збагнути світ речей у собі, безкінечно, але воно упадає в суперечливість. Ідеї як предмет розуму не мають зв'язку з чуттєвим досвідом, не відносяться до споглядання різноманіття. Тому, за Кантом, ми не можемо їх певно визначити, про їх об'єкт „нічого не відомо" [2, с. 335]. Такими невизначеними об'єктами, про які „ми не маємо жодного поняття" [2, с. 235] виступають паралогізми душі, антиномії та ідеал чистого розуму. Теоретичне відношення розуму втрачає ту визначеність, яку має розсудок. Саме тому критична філософія не долає емпіризм, а узаконює його як результат діяльності розсудку через споглядання.

Споглядання як апіорна форма трансцендентального суб'єкта виступає для Канта необхідним моментом критичного дослідження у всіх трьох його „Критиках". І ця форма не розвивається із чуттєвості, а є щось дане. В наявності різноманітного споглядання проявляє свою діяльність трансцендентальне "Я". Але це "Я" є діяльним тільки в спогляданні, а не в собі самому. Практичний розум, хоча і проголошує себе вільним, проте гіпостазує свою єдність в абстракції моральної волі, яка не може реалізувати себе в стихії потягів та прихильностей, в різноманітності реального споглядання.

У „Критиці здатності до судження" Кант робить спробу досягти єдності пізнавальних здатностей суб'єкта. Він висуває поняття інтуїтивного розсудку як здатності повної спонтанності споглядання, що відрізняється від чуттєвості і незалежна від неї [3, с. 435]. Цей розсудок (*intellectus archetypus*) протиставляється дискурсивному розсудку (*intellectus ectypus*) [3, с. 438].

Таким чином, критична філософія Канта, аналізуючи пізнавальні здатності суб'єкта, вводить елементи ірраціоналізму. Гносеологічно вони обумовлені інтерпретаціями Кантом проблеми споглядання, внутрішній зв'язок якого з мисленням Кант тільки припускає, але не показує його як ступінь у розвитку мислення. Цей зв'язок виступає, як влучно зауважив Роджер Скратон, „підгонкою" [7, с. 155]. Внаслідок цього буття пізнається лише в суб'єктивних формах споглядання, які самі по собі ірраціональні [4, с. 263].

Кінцевий результат кантівської філософії, згідно з яким неможливо через споглядання вийти за межі явищ у сферу всезагального, а також протиставлення Кантом *intellectus archetypus* і *intellectus ectypus* (інтуїтивного розсудку дискурсивному) мали вплив на розробку Шеллінгом позитивної філософії.

В курсі лекцій з історії новітньої філософії, який Шеллінг прочитав в 1827 році в Мюнхені, вперше розглядається необхідність створення принципово нової позитивної філософії [8, с. 493–495]. Позитивна філософія є філософія самоодкровення Бога в конкретному існуванні (в природі і людині). Конкретне існування можна збагнути лише через досвід,

предмети якого створюються несвідомою „продуктивною силою уяви”, поняттям, запозиченим Шеллінгом у кантівській „Аналітиці засад” і в подальших його розробках у „Науковчenni” Фіхте. Мислення тут тільки заважає. Отже, потрібно виходити із даної в спогляданні дійсності і обмежити розум.

Якщо у „Системі трансцендентального ідеалізму” естетичне споглядання є тією формою нашої свідомості, де досягається гармонія суб’єктивного і об’єктивного, то у „філософії одкровення” інтелектуальне споглядання переходить у нову потенцію. Терміна „інтелектуальне споглядання” у Канта немає, воно може бути лише чуттєвим. Нова потенція споглядання у Шеллінга робить споглядання також інтелектуальним лише по назві. Акт самоодкровення Бога не передати поняттями. Він виражається через споглядання, більш точним визначенням якого Шеллінг вважає поняття екстазу. Тільки в екстазі абсолют досягається як вища реальність. В спогляданні суб’єкт повністю розчиняється в тому, що, за Шеллінгом, ніколи не може бути об’єктом. В екстазі суб’єкт знаходиться поза собою і перестає бути суб’єктом. І тільки в екстазі вічна єдність бога досягається як абсолютний суб’єкт. „Цей абсолютний суб’єкт існує лише настільки, наскільки я не роблю його об’єктом, тобто не знаю, відмовляюсь від знання; але тільки-но це незнання хоче знов піднятися до знання, абсолютний суб’єкт знову зникає, тому що він не може бути об’єктом” [16, с. 229].

В роботі А. Шопенгауера „Світ як воля та уявлення”, у „філософії життя” В. Дільтея, феноменології Е. Гуссерля, „фундаментальній онтології” М. Гайдеггера ірраціональні моменти, що мали місце у вченні Канта про споглядання і у „позитивній філософії” Шеллінга, були розвинені далі у контексті створення і обґрунтування видатними представниками неокласичної філософії власних методологічних і світоглядних позицій.

Як зрозуміло з назви головної праці А. Шопенгауера „Світ як воля та уявлення”, він вважав, що світ є не лише метафізикою волі, а й феноменальним світом. Власне аналізу цього світу і присвячена перша книга його праці „Світ як воля та уявлення”. Разом з Кантом,

повернутись до філософії якого закликає Шопенгауер (першим в історії неокласичної філософії), він виходить з постулату: світ дається суб’єкту через споглядання. І час, і простір належать тільки до феноменів, які і за змістом, і за формою (тут Шопенгауер „виправляє” Канта) обумовлені суб’єктом. Річ у собі не може бути причиною феноменів, тому що категорія причинності сама по собі може бути лише формою закону достатньої підстави, згідно з яким всі наші уявлення апріорно задані за формою. І тому „світ – це моє уявлення” [9, с. 3].

Вільгельм Дільтей, прагнучи створити систематичне й методичне обґрунтування наук про дух, вважає, що критична філософія Канта поставила такі проблеми, що стали первісним імпульсом розробки його власних поглядів [15, с. 5]. І він ставить задачу: „прямуючи критичним шляхом Канта, потрібно буде обґрунтувати науку про досвід людського духу і поставити цю науку у зв’язок із дослідженнями інших ділянок” [15, с. 27]. А для цього потрібно з’ясувати основну проблему філософії, поставлену Кантом „на всі часи. Це найвище і всезагальне завдання кожного людського дослідження: яким чином дається світ, який є в наявності для нас тільки в нашому спогляданні і уявленні?” [15, с.12].

Чуттєве споглядання, і тут Кант доводить до логічного завершення погляди Д. Юма, не дає зв’язку. Чуттєвий досвід – це реальність, що переживається, залежить від індивідуальних психологічних особливостей індивіда. Сама по собі вона не має логічної визначеності. „Невизначений предмет емпіричного споглядання називається явищем” [2, с. 56]. Чуттєве споглядання відбиває одиничне, унікальне.

В. Дільтей, прагнучи доповнити три кантівські „критики” ще однією – „критикою історичного розуму”, надає власне переживанню, а згодом розумінню статусу методології „наук про дух”. Чуттєве споглядання як психологічний досвід стає у Дільтея важливим моментом пізнання соціально-історичного світу та систем культури.

Свій внесок в інтерпретації філософії Канта для потреб феноменології зробив Е. Гуссерль. В своїй доповіді у 1924 р. у Фрайбургському університеті Гуссерль надав особливої уваги у філософії Канта принципу

трансценденталізму, розмежуванню понять „річ у собі” і „предмет”, вченню про споглядання і синтез. У 20-ті роки ХХ ст. Гуссерль визнав свою духовну спорідненість з філософією Канта [12, с. 336; 13, с. 89]. Гуссерль, як і Кант, розумів тоді трансцендентальність як знання про предмет, яке виникає завдяки теоретичній діяльності через споглядання. І феноменологічна редуція, і проблема інтенціональності розроблялась Гуссерлем на засадах трансцендентального підходу.

Вихідна теза кантівського трансценденталізму, згідно з якою свідомість стає сферою наявності предметів досвіду, предмети даються нам через чуттєве споглядання, визнається Гуссерлем як основний принцип сучасної філософії [12, с. 348]. Проте Гуссерль вбачав обмеженість Канта в його емпіризмі і розрізняв трансцендентальне пізнання і пізнання природи. Основна помилка Канта, вважає Гуссерль, полягає в тому, що він пов'язує проблему апіорного з питанням про походження знання із досвіду [12, с. 371]. В феноменології чуттєве споглядання виникає із первісного синтезу, в якому різноманітні ноєзиси зводяться до єдності свідомості про предмет. Кантівське ж вчення про первісний синтез продуктивної уяви Гуссерль назвав „геніальним прозрінням” Канта.

М. Гайдеггер досліджував філософію Канта протягом всього свого творчого життя. Проте детальною інтерпретацією він займався до середини 30-х років. Це стосується насамперед його роботи „Феноменологічна інтерпретація „Критики чистого розуму”, яка ще не була предметом спеціального дослідження у вітчизняній літературі. Більш проаналізована робота „Кант і проблема метафізики”, яку Гайдеггер написав у 1928 р. [12, с. 378].

Порівняно із неокантіанством Гайдеггер по-новому інтерпретує Канта. Визначальні елементи „Критики чистого розуму” він вбачає у вченні про споглядання і силу уяви. За Гайдеггером, незважаючи на взаємообумовленість споглядання і мислення, споглядання є визначальним щодо мислення. „Первісною основою всього пізнання, на яке направлене мислення як засіб, є споглядання” [14, с. 84]. Споглядання виражає первісний і сутнісний характер пізнання і визначає його структуру. Для обґрунтування своєї думки Гайдеггер

наводить такі висловлювання Канта: „Хай хоч у якийсь спосіб і хоч якими засобами відноситься пізнання до предметів, але безпосереднє відношення до них воно має через споглядання, і будь-яке мислення як засіб націлене на споглядання” [2, с. 56]. Отже, за Гайдеггером мислення „є тільки засобом споглядання і знаходиться на службі у споглядання [14, с. 83].

Неокантіанська інтерпретація критичної філософії Канта виходить із протилежної тези, заперечуючи у Канта самостійну роль чуттєвості. Можливість таких протилежних інтерпретацій обумовлена тим, що суб'єкт в критичній філософії розпадається на низку своїх пізнавальних здатностей і мислення не спроможне об'єднати суперечливі сторони в пізнанні буття.

Гайдеггерівські інтерпретації свідчать про інше. Гайдеггер протиставляє неокантіанцям Когену, Наторпу, Кассінеру власне розуміння інтерпретацій Канта: доповнити, додумати за Канта, зрозуміти те, чого він сам остаточно не зрозумів. Такий задум Гайдеггера націлює не на текстуальну перевірку точності розуміння філософії Канта, а на те, які перспективи його філософії відкриває такий підхід до кантівської спадщини.

Неокантіанські інтерпретації редукували критичну філософію Канта до гносеології. Гайдеггер проти неокантіанського тлумачення „Критики чистого розуму” як гносеології у співвідношенні з природознавством. Гайдеггер вбачає у силі уяви, яка розуміється як радикальний в його сутності час, основу як чуттєвості, так і розсудку. Часовість постає основним поняттям його онтології.

Існують реальні підстави для трактування трансцендентального досвіду Канта у дусі фундаментальної онтології. Онтологічна структура людського існування, його первинність щодо сушого, відтворюють у трансформованому вигляді кантівське вчення про обумовленість відношення людини до світу спогляданням і апіорними формами, вчення про процес споглядання як часове відношення.

1. *Ирибаджанов Н. Современные критики марксизма. – М., 1962.* 2. *Кант И. Критика чистого разума. – К., 2000.* 3. *Кант И. Критика способности суждения // Кант И. Соч. в 6 т. Т.5. – М., 1966.* 4. *Ильин И.А. Учение Гегеля о*

- сущности спекулятивной мысли // Логос. – М., 1914. – Т.1. – Вып. II. 5. Петрушенко В.Л. *Філософія: Навч. посібник.* – К., 2002. 6. Причепій Є.М., Черній А.М. та ін. *Філософія.* – К., 2001. 7. Скратон Р. *Коротка історія новітньої філософії.* – К., 1998. 8. Шеллинг Ф.В.Й. *Сочинения в 2 т. Т.2.* – М., 1989. 9. Шопенгауер А. *Мир как воля и представление.* – М., 1900. 10. *Філософія: Навч. посібник //* І.Ф. Надольний, І.В. Бойченко та ін. – К., 2001. 11. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. *Історія філософії. Проблема людини: Навч. посібник.* – К., 2000. 12. *Філософія Канта и современность.* – М., 1974. 13. *Філософія Канта и современный идеализм.* – М., 1987. 14. Heidegger M. *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft. Bd.25.* – Frankfurt a.M. 1977. 15. Dilthey W. *Die Entstehung der Hermeneutik.- Gesammelte Schriften. Leipzig/Berlin, 1924. Bd.9.* 16. Schelling F.W.J. *Ueber die Natur der Philosophie als Wissenschaft.* – Schellings sämtliche Werke. Bd.9. Stuttgart-Ausburg, 1861. 17. I. *Kants Briefe. Gesammelte Schriften. Bd.12. Berlin-Leipzig, 1922.*